ธรรมขันธ์แห่งคัมภีร์ทีฆนิกาย: การศึกษาเชิงสังเคราะห์เพื่ออนุเคราะห์ผู้เริ่มศึกษา
Aggregates of Dhamma in Digha Nikaya: A Synthetic Study for the Beginner

มนตรี วิวาห์สุข
Montree Wiwasukh
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา
Faculty of Humanities and Social Sciences, Burapha University, Thailand
Corresponding Author, E-mail: montree.wi@go.buu.ac.th

Retrieved: December 1, 2025; **Revised:** January 21, 2026; **Accepted:** January 22, 2026

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเชิงสังเคราะห์ธรรมขันธ์แห่งทีฆนิกายที่ปรากฏในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรมและพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยวิธีวิจัยเอกสาร เก็บรวบรวมข้อมูลจากหนังสือ “พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม” และ “พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย” วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เชิงโครงสร้างและสังเคราะห์เป็นเครือข่ายธรรม ผลการวิจัยพบว่า ธรรมขันธ์แห่งทีฆนิกายในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม 105 หรือ 106 หัวข้อ และ 596 หรือ 633 ข้อ ในพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย 462 หัวข้อ และ 2,600 ข้อ เครือข่ายธรรมแบบ 1) หมวดธรรม มีหมวด 4 เป็นแม่ข่าย 2) ประเภทธรรม มีประเภทที่ 8 ปฏิปัตติธรรม เป็นแม่ข่าย 3) ข้อธรรม มีข้อธรรมขึ้นต้นด้วย “สัมมา” เป็นแม่ข่าย 4) ความสัมพันธ์ระหว่างหัวข้อธรรมและข้อธรรม มีข้อธรรมขั้นต้นด้วย “ธรรม” เป็นแม่ข่าย

จากข้อค้นพบข้างต้นแสดงให้เห็นว่าธรรมขันธ์แห่งทีฆนิกายจำนวนมากไม่ถูกอ้างอิงถึงในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม ดังนั้น ผู้ศึกษาจึงควรใช้พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรมเป็นจุดเริ่มต้น จากนั้นศึกษาหัวข้อธรรมในพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และในขั้นสุดท้าย ศึกษาเนื้อหาของพระไตรปิฎกให้ครบถ้วนเพื่อเข้าใจบริบทของธรรมขันธ์นั้น ๆ อย่างสมบูรณ์

คำสำคัญ: ทีฆนิกาย; เครือข่ายธรรม; ผู้เริ่มศึกษา; พจนานุกรม; พระไตรปิฎก

Abstract

This research article aims to synthetically study the Dhamma aggregates of the Digha Nikaya as they appear in the Buddhist Dictionary: Dhamma Compilation Edition and the Thai Tipitaka Mahachulalongkornrajavidyalaya Edition. This is qualitative research using documentary research methods, collecting data from the book "Buddhist Dictionary: Dhamma Compilation Edition" and "Thai Tipitaka Mahachulalongkornrajavidyalaya Edition." Data was analyzed through structural analysis and synthesized into Dhamma networks. The research findings revealed Dhamma aggregates of the Digha Nikaya in the Buddhist Dictionary comprising 105 or 106 topics and 596 or 633 items, while in the Thai Tipitaka Mahachulalongkornrajavidyalaya Edition there were 462 topics and 2,600 items. The Dhamma networks consist of: 1) Dhamma categories, with

category 4 as the main network; 2) Dhamma types, with type 8 Practice Dhamma as the main network; 3) Dhamma items, with items beginning with "Samma" as the main network; 4) Relationships between Dhamma topics and items, with items beginning with "Dhamma" as the main network.

The above findings indicate that many Dhamma aggregates of the Digha Nikaya are not referenced in the Buddhist Dictionary. Therefore, the beginners should use the Buddhist Dictionary as a starting point, then study the Dhamma topics in the Thai Tipitaka Mahachulalongkornrajavidyalaya Edition, and finally, study the complete content of the Tipitaka to fully understand the context of each Dhamma aggregate completely.

Keyword: Digha Nikaya; Dhamma Network; Beginner; Dictionary; Tipitaka

บทนำ

พระไตรปิฎกเป็นคัมภีร์สำคัญมากที่สุดของพระพุทธศาสนา (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2553; Bodhi, B., 2005; Gombrich, R., 2009) มีทั้งสิ้น 45 เล่ม แบ่งเป็น 1) วินัยปิฎก 8 เล่ม 5 คัมภีร์ ได้แก่ อาทิกัมมิกะ ปาจิตตีย์ มหาวรรค จุลลวรรค และ บริวาร มีเนื้อหาหลักว่าด้วยกฎระเบียบของบรรพชิต 2) สุตตันตปิฎก 25 เล่ม 5 คัมภีร์ ได้แก่ ทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย และ ขุททกนิกาย มีเนื้อหาหลักว่าด้วยแนวปฏิบัติสำหรับฆราวาส 3) อภิธรรมปิฎก 12 เล่ม 7 คัมภีร์ ได้แก่ สังคณี วิภังค์ ธาตุกถา บุคคลบัญญัติ กถาวัตถุ ยมก และ ปัฏฐาน มีเนื้อหาว่าด้วยหลักธรรมล้วน

เนื่องจากพระไตรปิฎกเป็นชุดหนังสือขนาดใหญ่จำนวน 22,379 หน้า (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2553) ในขณะที่กลุ่มเป้าหมายหลักของบทความนี้ คือ ผู้เริ่มศึกษาที่เป็นฆราวาส ดังนั้นจึงจำกัดขอบเขตการศึกษาไว้ให้เหมาะสมกับกลุ่มเป้าหมายโดยเริ่มจากสุตตันตปิฎกเฉพาะทีฆนิกายซึ่งประมวลสูตรขนาดยาวไว้ มี 3 เล่ม เมื่อนับเรียงลำดับต่อจากวินัยปิฎก 8 เล่ม จึงได้แก่ 1) เล่มที่ 9 ชื่อ “สีลขันธวรรค” มี 247 หน้า 13 สูตร 559 ข้อ 2) เล่มที่ 10 ชื่อ “มหาวรรค” มี 372 หน้า 10 สูตร 441 ข้อ และ 3) เล่มที่ 11 ชื่อ “ปาฏิกวรรค” มี 438 หน้า 11 สูตร 360 ข้อ โดยใช้อักษรย่อว่า “ที.สี.” “ที.ม.” และ “ที.ปา.” ตามลำดับ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

การศึกษาเฉพาะทีฆนิกายนี้เป็นไปเพื่อตอบคำถามนำว่าธรรมขันธ์แห่งทีฆนิกายทั้ง 3 คัมภีร์นี้ มีจำนวนเท่าใดที่ถูกอ้างอิงถึงในหนังสือพจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรมและจัดอยู่ในหมวดธรรม หัวข้อธรรม และประเภทธรรมใดบ้างเพราะผู้เขียนหนังสือพจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2553) ได้ประมวลธรรมจากคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และปกรณ์วิเสส เป็นต้น แล้วจัดหมวดตามจำนวนหัวข้อธรรมเป็น 11 หมวด ตั้งแต่หมวด 1 – 10 และหมวดเกิน 10 มีหัวข้อธรรม 340 หัวข้อ และข้อธรรมมากกว่า 1,651 ข้อ กระจายอยู่ในธรรม 10 ประเภท ได้แก่ 1) ธรรมที่เป็นหลักใหญ่ใจความ 2) ธรรมสำหรับทุกคน 3) ธรรมเพื่อความดีงามแห่งสังคม 4) ธรรมสำหรับคฤหัสถ์หรือผู้ครองเรือน 5) ธรรมสำหรับอุบาสก คือ ผู้ใกล้ชิดศาสนา 6) ธรรมสำหรับภิกษุสงฆ์ 7) สภาวธรรม คือ ธรรมดาและธรรมชาติ 8) ปฏิปัตติธรรม 9) พระพุทธศาสนา 10) พิเศษ คือ ธรรมเกี่ยวกับการศึกษา

ดังนั้น วัตถุประสงค์ของบทความวิจัยนี้จึงเป็นไปเพื่อศึกษาเชิงสังเคราะห์ธรรมขันธ์แห่งทีฆนิกายว่ามีจำนวนเท่าใดและอยู่ในธรรมประเภทใดบ้างในบรรดาหมวดธรรมและประเภทธรรมที่ปรากฏในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรมแล้วสรุปเป็นแผนภาพเครือข่ายธรรมเพื่ออำนวยความสะดวกในการทำความเข้าใจธรรมขันธ์แห่งทีฆนิกายสำหรับผู้เริ่มศึกษาใช้เป็นแนวทางเข้าสู่การศึกษาพระไตรปิฎกในลำดับต่อไป

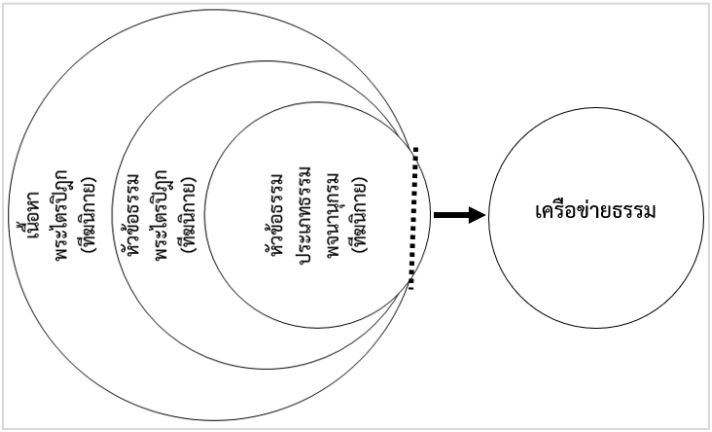
วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อศึกษาเชิงสังเคราะห์ธรรมขันธ์แห่งทีฆนิกายที่ปรากฏในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรมและพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

กรอบแนวคิดการวิจัย

กรอบแนวคิดการวิจัยตั้งอยู่บนแนวคิดการเรียนรู้ “จากน้อยไปมาก” “จากง่ายไปยาก” และ “จากหยาบไปละเอียด” ตามนัยแห่งอนุบุพพิกถา (ที.สี. 9/323-358/125-150) กล่าวคือ สำหรับผู้เริ่มศึกษาพุทธธรรมนั้น ขั้นแรกควรเริ่มจากหนังสือพจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรมเนื่องจากเป็นแหล่งรวมหมวดธรรมและประเภทธรรมที่สำคัญซึ่งนำมาจากแหล่งข้อมูลทั้งจากคัมภีร์พระไตรปิฎกและคัมภีร์ชั้นรองลงมา จากนั้นในขั้นที่สองควรศึกษาข้อธรรมจำนวนมากขึ้นตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ชั้นรองอื่น ๆ และขั้นสุดท้ายควรศึกษาเนื้อหาพระไตรปิฎกและคัมภีร์อื่น ๆ เพื่อเข้าใจบริบทของข้อธรรมนั้น ๆ

ในที่นี้ ประสงค์ศึกษาธรรมขันธ์แห่งทีฆนิกายจากพจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรมและพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยตามลำดับ ส่วนขั้นที่สาม คือ การศึกษาเนื้อหาพระไตรปิฎกนั้นยกให้เป็นภาระของผู้ศึกษาที่สนใจในรายละเอียดต่อไป เมื่อศึกษาธรรมขันธ์แห่งทีฆนิกายในพจนานุกรมฯ และพระไตรปิฎกแล้ว เนื่องจากพจนานุกรมฯได้จัดประเภทธรรมไว้ด้วย ดังนั้น บทความวิจัยนี้จึงจะแสดงความสัมพันธ์ของหัวข้อธรรมและประเภทธรรมต่าง ๆ เป็นเครือข่ายธรรรมด้วย ดังแผนภาพด้านล่าง

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดการวิจัย

ระเบียบวิธีวิจัย

ขั้นตอนการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพโดยวิธีวิจัยเอกสาร มีขั้นตอนดำเนินการวิจัย 4 ขั้นตอน ตามแนวทางที่มนตรี วิวาห์สุข (2566 หน้า 265) ใช้ในการสังเคราะห์ตัวชี้วัดฆราวาสธรรมเฉพาะธรรมเพื่อชีวิตครอบครัวจากพระไตรปิฎกที่ถูกอ้างอิงในหนังสือพจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม ดังนี้

1. ขั้นเก็บรวบรวมข้อมูล เก็บรวบรวมข้อมูลจากหนังสือ “พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม” เขียนโดยสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) พิมพ์ครั้งที่ 43 ปี 2567 จำนวน 389 หน้า ซึ่งเผยแพร่ออนไลน์ทางเว็บไซต์วัดญาณเวศกวัน (https://www.papayutto.org/th/home) โดยตรวจสอบกับเล่มหนังสือที่พิมพ์ครั้งที่ 19 ปี 2553 ซึ่งมีจำนวนหน้าเท่ากัน ทั้งนี้ เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล คือ แบบบันทึกหมวดธรรม หัวข้อธรรม ข้อธรรม และประเภทธรรม ซึ่งมีแหล่งที่มาจากคัมภีร์ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค มหาวรรค และปาฏิกวรรค

2. ขั้นตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล ตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลที่ได้จากหนังสือ “พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม” ด้วยการเทียบเคียงกับพระไตรปิฎกบาลีฉบับสยามรัฐ (มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2470) และพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2539)

3. ขั้นวิเคราะห์ข้อมูล วิเคราะห์ด้วยการแยกประเภทและจัดกลุ่มตามความเหมือนและแตกต่าง เปรียบเทียบกับพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และการวิเคราะห์เชิงโครงสร้าง

4. ขั้นสังเคราะห์ข้อมูล สังเคราะห์เป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ตามหัวข้อธรรม ข้อธรรม และประเภทธรรม

ผลการวิจัย

ธรรมขันธ์แห่งทีฆนิกายที่ปรากฏในหนังสือพจนานุกรมฯมีจำนวน 105 หัวข้อในกรณีที่ไม่นับหัวข้อที่ซ้ำกันแต่อยู่คนละคัมภีร์หรือคนละวรรค หรือ 106 หัวข้อในกรณีที่นับหัวข้อที่ซ้ำกันแต่อยู่คนละคัมภีร์หรือคนละวรรค ในที่นี้คือหัวข้อธรรมชื่อ “โพธิปักขิยธรรม” มี 37 ข้ออยู่ในหมวดเกิน 10 ของคัมภีร์มหาวรรค และปาฏิกวรรค เมื่อจะไม่นับหัวข้อที่ซ้ำ ให้ตัดหัวข้อในคัมภีร์ที่ปรากฏภายหลัง ดังนั้น ในตารางปาฏิกวรรค (ที.ปา.) หมวดเกิน 10 ปรากฏเป็น “0/1” และในข้อธรรมรวมปรากฏเป็น “105/106” อนึ่ง พึงทราบว่าไม่นับหัวข้อที่ซ้ำกันที่อยู่ในคัมภีร์เดียวกันหรือวรรคเดียวกัน เมื่อพิจารณารายคัมภีร์ พบว่า สีลขันธวรรค มหาวรรค และ ปาฏิกวรรค มีจำนวน 6, 18 และ 81/82 หัวข้อตามลำดับ ในขณะที่พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มีหัวข้อธรรม 462 หัวข้อ แบ่งเป็นสีลขันธวรรค มหาวรรค และ ปาฏิกวรรค จำนวน 56, 74 และ 332 หัวข้อตามลำดับดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 หมวดธรรมและหัวข้อธรรมแห่งทีฆนิกาย

	พจนานุกรมฯ				พระไตรปิฎก มจรฯ			
หมวดธรรม	**รวม**	**ที.สี.**	**ที.ม.**	**ที.ปา.**	**รวม**	**ที.สี.**	**ที.ม.**	**ที.ปา.**
1. เอกกะ-หมวด 1	1	0	1	0	10	0	0	10
2. ทุกะ-หมวด 2	7	0	3	4	27	5	9	13
3. ติกะ-หมวด 3	21	1	2	18	76	9	4	63
4. จตุกกะ-หมวด 4	31	3	6	22	117	17	29	71
5. ปัญจกะ-หมวด 5	9	1	0	8	58	7	5	46
6. ฉักกะ-หมดว 6	12	0	0	12	47	0	5	42
7. สัตตกะ-หมวด 7	10	0	3	7	42	4	11	27
8. อัฏฐกะ-หมวด 8	4	1	1	2	33	5	7	21
9. นวกะ-หมวด 9	2	0	0	2	18	0	1	17
10. ทสกะ-หมวด 10	6	0	0	6	21	3	1	17
11. อติเรกทสกะ-หมวดเกิน 10	3	0	2	0/1	13	6	2	5
รวม (หัวข้อธรรม)	**105/6**	**6**	**18**	**81/82**	**462**	**56**	**74**	**332**
รวม (หมวดธรรม)	**11**	**4**	**7**	**10**	**11**	**8**	**10**	**11**

ที่มา: ปรับจากหนังสือพจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2553)

ธรรมขันธ์แห่งทีฆนิกาย: หมวดธรรม

จากตารางที่ 1 แสดงจำนวนหัวข้อธรรมในแต่ละหมวดแล้ว ลำดับต่อไปจะแสดง “ชื่อ” ของหัวข้อธรรม เรียงตามลำดับคัมภีร์ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค มหาวรรค และ ปาฏิกวรรค ดังนี้

สีลขันธวรรค มีธรรมขันธ์ปรากฏในหนังสือพจนานุกรมฯ จำนวน 6 หัวข้อ และในพระไตรปิฎกภาษาไทยฯ จำนวน 56 หัวข้อ ดังนี้

1. พจนานุกรมฯ มีจำนวน 6 หัวข้อ เรียงตามหมวดดังนี้ 1.1 หมวด 1 ไม่มี 1.2 หมวด 2 ไม่มี 1.3 หมวด 3 จำนวน 1 หัวข้อ คือ ปาฏิหาริย์ 1.4 หมวด 4 จำนวน 3 หัวข้อ ได้แก่ 1) มหาภูตรูป 2) อริยบุคคล 3) ลีลาการสอน 1.5 หมวด 5 จำนวน 1 หัวข้อ คือ อนุปุพพิกถา 1.6 หมวด 6 ไม่มี 1.7 หมวด 7 ไม่มี 1.8 หมวด 8 จำนวน 1 หัวข้อ คือ วิชชา 1.9 หมวด 9 ไม่มี 1.10 หมวด 10 ไม่มี 1.11 หมวดเกิน 10 ไม่มี

2. พระไตรปิฎกภาษาไทยฯ มีจำนวน 56 หัวข้อ เรียงตามหมวดดังนี้ 2.1 หมวด 1 ไม่มี 2.2 หมวด 2 จำนวน 5 หัวข้อ ได้แก่ 1) คติ 2) คติ 3) นักบวช 4) เสียง 5) อธิจจสมุปปันนวาทะ 2.3 หมวด 3 จำนวน 9 หัวข้อ ได้แก่ 1) การได้อัตภาพ 2) ปาฏิหาริย์ 3) พูดกดว่าเป็นคนรับใช้ 4) ยัญพิธี 5) วิธีกำจัดเสี้ยนหนามคือโจร 6) ศาสดาที่สมควรถูกทักท้วง 7) ศีล 8) อริยขันธ์ 9) อาสวะ 2.4 หมวด 4 จำนวน 17 หัวข้อ ได้แก่ 1) คุณลักษณะของพราหมณ์ปุโรหิต 2) เจโตวิมุตติ 3) ฌาน 4) ทางเสื่อมแห่งวิชชาสมบัติและจรณสมบัติ 5) ท้าวมหาราช 6) บุคคลที่เห็นชอบตามพระราชดำริ 7) มหาภูตรูป 8) ราชกุมาร 9) วรรณะ 10) สัสสตวาทะ 11) สามุกกังสิกเทศนา 12) สำรวมด้วยการสังวร 13) อมารวิกเขปวาทะ 14) อริยผล 15) อริยสัจ 16) อันตานันติกวาทะ 17) เอกัจจสัสสตวาทะ 2.5 หมวด 5 จำนวน 7 หัวข้อ ได้แก่ 1) กามคุณ 2) คุณสมบัติของ ผู้เป็นพราหมณ์ 3) ทิฏฐิธัมมนิพพานวาทะ 4) นิวรณ์ 5) พืช 6) อนุปุพพีกถา 7) อุปมานิวรณ์ 2.6 หมวด 6 ไม่มี 2.7 หมวด 7 จำนวน 4 หัวข้อ ได้แก่ 1) แก้ว 2) มหาศีล 3) สภาวะ 4) อุจเฉทวาทะ 2.8 หมวด 8 จำนวน 5 หัวข้อ ได้แก่ 1) คุณลักษณะของพระเจ้ามหาวิชิตราช 2) เนวสัญญีนาสัญญีวาทะ 3) วิชชา 4) อริยมรรคมีองค์ 8 5) อสัญญีวาทะ 2.9 หมวด 9 ไม่มี 2.10 หมวด 10 จำนวน 3 หัวข้อ ได้แก่ 1) คำแนะนำเพื่อขจัดความเดือดร้อนพระทัย 2) มัชฌิมศีล 3) อันตคาหิกทิฏฐิ 2.11 หมวดเกิน 10 จำนวน 6 หัวข้อ ได้แก่ 1) สัญญีวาทะ 2) อาการที่ยังจิตให้เลื่อมใสในยัญพิธี 3) ปุพพันตกัปปิกวาทะ 4) จูฬศีล 5) อปรันตกัปปิกวาทะ 6) ทิฏฐิ

มหาวรรค มีธรรมขันธ์ที่ปรากฏในหนังสือพจนานุกรมฯ จำนวน 18 หัวข้อ และในพระไตรปิฎกภาษาไทยฯ จำนวน 74 หัวข้อ ดังนี้

1. พจนานุกรมฯ มีจำนวน 18 หัวข้อ เรียงตามหมวดดังนี้ 1.1 หมวด 1 จำนวน 1 หัวข้อ คือ อัปปมาทะ 1.2 หมวด 2 จำนวน 3 หัวข้อ ได้แก่ 1) ทุกข์ 2) บูชา 3) ปาพจน์ 1.3 หมวด 3 จำนวน 2 หัวข้อ ได้แก่ 1) พุทธโอวาท 2) อาสวะ 1.4 หมวด 4 จำนวน 6 หัวข้อ ได้แก่ 1) ถูปารหบุคคล 2) นิมิต 3) มหาปเทส 4) ธาตุกัมมัฏฐาน 5) สติปัฏฐาน 6) สังเวชนียสถาน 1.5 หมวด 5 ไม่มี 1.6 หมวด 6 ไม่มี 1.7 หมวด 7 จำนวน 3 หัวข้อ ได้แก่ 1) อปริหานิยธรรม 2) อปริหานิยธรรม 3) อปริหานิยธรรม 1.8 หมวด 8 จำนวน 1 หัวข้อ คือ มรรค 1.9 หมวด 9 ไม่มี 1.10 หมวด 10 ไม่มี 1.11 หมวดเกิน 10 จำนวน 2 หัวข้อ ได้แก่ 1) โพธิปักขิยธรรม 37 2) ปิยรูป สาตรูป 6x10

2. พระไตรปิฎกภาษาไทยฯ มีจำนวน 74 หัวข้อ เรียงตามหมวดดังนี้ 2.1 หมวด 1 ไม่มี 2.2 หมวด 2 จำนวน 9 หัวข้อ ได้แก่ 1) กลิ่น 2) คติมหาบุรุษ 3) ตถาคตมีกายและผิวพรรณบริสุทธิ์ผุดผ่อง 4) บิณฑบาต 5) มีข่ายกระดิ่งแวดล้อมของธรรมปราสาท 6) รั้วล้อมของธรรมปราสาท 7) รั้วล้อมของสระธรรมโบกขรณี 8) รั้วล้อมของสระโบกขรณี 9) อายตนะ 2.3 หมวด 3 จำนวน 4 หัวข้อ ได้แก่ 1) ผลวิบากแห่งกรรม 2) วิธีการบรรลุโอกาส 3) หลักการของพุทธศาสนา 4) อันตราย 2.4 หมวด 4 จำนวน 29 หัวข้อ ได้แก่ 1) ความเป็นอัจฉริยะที่มีอยู่ในพระเจ้าจักรพรรดิ 2) ความเป็นอัจฉริยะที่มีอยู่ในพระอานนท์ 3) ฌาน 4) ถูปารหบุคคล 5) ท้าวจาตุมหาราช 6) เทวทูต

7) บัญญัติอัตตาด้วยความเห็น 8) บันไดของธรรมปราสาท 9) บันไดของสระธรรมโบกขรณี 10) บันไดของสระโบกขรณี 11) ประตูแห่งกรุงกุสาวดีราชธานี 12) แผ่นกระดานของธรรมปราสาท 13) มหาปเทส 14) ไม่บัญญัติอัตตาอ้วยความเห็น 15) เรือนยอดของธรรมปราสาท 16) ฤทธิ์ของพระเจ้ามหาสุทัสสนะ 17) สติปัฏฐาน 18) สมณะ 19) สังเวชนียสถาน 20) สัมมัปปธาน 21) เสาของธรรมปราสาท 22) หลักธรรมที่ชื่อว่าแว่นธรรม 23) อริยธรรม 24) อริยสัจ 25) อิฐของธรรมปราสาท 26) อิฐของสระธรรมโบกขรณี 27) อิฐของสระโบกขรณี 28) อิทธิบาท 29) อุดมการณ์ 2.5 หมวด 5 จำนวน 5 หัวข้อ ได้แก่ 1) โทษของคนทุศีล 2) นิวรณ์ 3) อนุปุพพิกถา 4) อานิสงส์ของคนมีศีล 5) อุปาทานขันธ์ 2.6 หมวด 6 จำนวน 5 หัวข้อ ได้แก่ 1) ภิกขุอปริหานิยธรรม 2) วิธีการของพุทธศาสนา 3) อายตนะภายนอก 4) อายตนะภายใน 5) อำนาจประโยชน์ 2.7 หมวด 7 จำนวน 11 หัวข้อ ได้แก่ 1) กำแพงแห่งกรุงกุสาวดีราชธานี 2) แก้ว 3) แก้วของพระเจ้ามหาสุทัสสนะ 4) ต้นตาลของสระธรรมโบกขรณี 5) ต้นตาลแห่งกรุงกุสาวดีราชธานี 6) บริขารแห่งสมาธิ 7) โพชฌงค์ 8) ภิกขุอปริหานิยธรรม 9) ราชอปริหานิยธรรม 10) วิญญาณฐิติ 11) เสาระเนียดแห่งกรุง กุสาวดีราชธานี 2.8 หมวด 8 จำนวน 7 หัวข้อ ได้แก่ 1) บริษัท 2) พระคุณตามความเป็นจริงของพระผู้มีพระภาค 3) วิโมกข์ 4) เสียงของสนังกุมารพรหม 5) เหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดแผ่นดินไหวอย่างรุนแรง 6) อภิภายตนะ 7) อริยมรรคมีองค์ 8 2.9 หมวด 9 จำนวน 1 หัวข้อ คือ ป่าช้า 2.10 หมวด 10 จำนวน 1 หัวข้อ คือ เสียงของเมืองกุสาวดี 2.11 หมวดเกิน 10 จำนวน 2 หัวข้อ ได้แก่ 1) กฎธรรมดาของพระโพธิสัตว์ 2) ลักษณะของมหาบุรุษ

ปาฏิกวรรค มีธรรมขันธ์ที่ปรากฏในหนังสือพจนานุกรมฯ จำนวน 82 หัวข้อ และในพระไตรปิฎกภาษาไทยฯ จำนวน 332 หัวข้อ ดังนี้

1. พจนานุกรมฯ มีจำนวน 82 หัวข้อ เรียงตามหมวดดังนี้ 1.1 หมวด 1 ไม่มี 1.2 หมวด 2 จำนวน 4 หัวข้อ ได้แก่ 1) ฌาน 2) ธรรมมีอุปการะมาก 3) ภาวนา 4) อุปัญญาตธรรม 1.3 หมวด 3 จำนวน 18 หัวข้อ ได้แก่ 1) สมาธิ 2) กุศลมูล 3) อกุศลมูล 4) โกศล 5) ญาณ 6) ทุกขตา 7) ทุจริต 8) สุจริต 9) บุญกิริยาวัตถุ 10) ปัญญา 11) ภพ 12) วิชชา 13) เวทนา 14) สิกขา 15) อธิปไตย 16) อนุตตริยะ 17) อัคคิ 18) อัคคิ 1.4 หมวด 4 จำนวน 22 หัวข้อ ได้แก่ 1) โอฆะ 2) อุปาทาน 3) อิทธิบาท 4) อาหาร 5) อรูป 6) อริยวงศ์ 7) อปัสเสนะ 8) อธิษฐาน 9) อคติ 10) โสตาปัตติยังคะ 11) สังคหวัตถุ 12) สมาธิภาวนา 13) โยนิ 14) โยคะ 15) สุหทมิตร 16) มิตรปฏิรูปก์ 17) ผล 18) โภควิภาค 19) ธรรมสมาทาน 20) ทักขิณาวิสุทธิ 21) จักร 22) กรรมกิเลส 1.5 หมวด 5 จำนวน 8 หัวข้อ ได้แก่ 1) คติ 2) จักรวรรดิวัตร 3) สุทธาวาส 4) ศีล 5) มัจฉริยะ 6) พละ 7) พร 8) ธรรมขันธ์ 1.6 หมวด 6 จำนวน 12 หัวข้อ ได้แก่ 1) อายตนะภายนอก 2) อายตนะภายใน 3) อภิญญา 4) สารณียธรรม 5) สัมผัส 6) สัญญา 7) วิญญาณ 8) ทิศ 9) ตัณหา 10) เจตนา 11) อบายมุข 12) อนุตตริยะ 1.7 หมวด 7 จำนวน 7 หัวข้อ ได้แก่ 1) อริยทรัพย์/ธรรมมีอุปการะมาก 2) อนุสัย 3) สัปปุริสธรรม 4) วิญญาณฐิติ 5) โพชฌงค์ 6) ธรรมมีอุปการะมาก 7) อริยบุคคล 1.8 หมวด 8 จำนวน 2 หัวข้อ ได้แก่ 1) วิโมกข์ 2) อริยบุคคล 1.9 หมวด 9 จำนวน 2 หัวข้อ ได้แก่ 1) อนุบุพพวิหาร 2) สัตตาวาส 1.10 หมวด 10 จำนวน 6 หัวข้อ ได้แก่ 1) มิจฉัตตะ 2) สัมมัตตะ 3) สัญญา 4) นาถกรณธรรม 5) อกุศลกรรมบถ 6) กุศลกรรมบถ 1.11 หมวดเกิน 10 จำนวน 1 หัวข้อ คือ โพธิปักขิยธรรม

2. พระไตรปิฎกภาษาไทยฯ มีจำนวน 332 หัวข้อ เรียงตามหมวด ดังนี้

2.1 หมวด 1 จำนวน 10 หัวข้อ ได้แก่ 1) ธรรมที่ควรกำหนดรู้ 2) ธรรมที่ควรเจริญ 3) ธรรมที่ควรทำให้แจ้ง 4) ธรรมที่ควรรู้ยิ่ง 5) ธรรมที่ควรละ 6) ธรรมที่ควรให้เกิดขึ้น 7) ธรรมที่แทงตลอดได้ยาก 8) ธรรมที่เป็นไปในฝ่ายคุณวิเศษ 9) ธรรมที่เป็นไปในฝ่ายเสื่อม 10) ธรรมที่มีอุปการะมาก

2.2 หมวด 2 จำนวน 13 หัวข้อ ได้แก่ 1) การแสดงฤทธิ์ 2) คติ 3) ธรรม 4) ธรรมที่ควรกำหนดรู้ 5) ธรรมที่ควรเจริญ 6) ธรรมที่ควรทำให้แจ้ง 7) ธรรมที่ควรรู้ยิ่ง 8) ธรรมที่ควรละ 9) ธรรมที่ควรให้เกิดขึ้น

10) ธรรมที่แทงตลอดได้ยาก 11) ธรรมที่เป็นไปในฝ่ายคุณวิเศษ 12) ธรรมที่เป็นไปในฝ่ายเสื่อม 13) ธรรมที่มีอุปการะมาก

2.3 หมวด 3 จำนวน 63 หัวข้อ ได้แก่ 1) กถาวัตถุ 2) กามุปปัตติ 3) การเข้าถึงความสุข 4) กิญจนะ 5) กุศลมูล 6) กุศลวิตก 7) กุศลสังกัปปะ 8) กุศลสัญญา 9) โกสัลละ 10) จักขุ 11) โจทนาวัตถุ 12) ตมะ 13) ตัณหา 14) เถระ 15) ทุกขตา 16) ทุจริต 17) ธรรม 18) ธรรมที่ควรกำหนดรู้ 19) ธรรมที่ควรเจริญ 20) ธรรมที่ควรทำให้แจ้ง 21) ธรรมที่ควรรู้ยิ่ง 22) ธรรมที่ควรละ 23) ธรรมที่ควรให้เกิดขึ้น 24) ธรรมที่แทงตลอดได้ยาก 25) ธรรมที่เป็นไปในฝ่ายคุณวิเศษ 26) ธรรมที่เป็นไปในฝ่ายเสื่อม 27) ธรรมที่มีอุปการะมาก 28) ธาตุ 29) บุคคล 30) บุญกิริยาวัตถุ 31) ปัญญา 32) ปาฏิหาริย์ 33) ภพ 34) ภาวนา 35) มทะ 36) โมเนยยะ 37) ราสี 38) รูป สังคหะ 39) วิชชา 40) วิธา 41) วิหารธรรม 42) เวทนา 43) สมาธิ 44) สังขาร 45) สังโยชน์ 46) สัสสตวาทะ 47) สิกขา 48) สุจริต 49) โสเจยยะ 50) อกุศลมูล 51) อกุศลวิตก 52) อกุศลสังกัปปะ 53) อกุศลสัญญา 54) อธิปไตย 55) อนุตตริยะ 56) อรักเขยยะ 57) อัคคิ 58) อัทธา 59) อันตะ 60) อาวุธ 61) อาสวะ 62) อินทรีย์ 63) เอสนา

2.4 หมวด 4 จำนวน 71 ได้แก่ 1) กรรม 2) กรรมกิเลส 3) การก้าวลงสู่ครรภ์ 4) การได้อัตภาพ 5) การถึงอคติ 6) การสมาทานธรรม 7) คนดีแต่พูด 8) คนที่เป็นเพื่อชักนำในทางเสื่อม 9) คนที่เอาประโยชน์จากผู้อื่นอย่างเดียว 10) คนพูดประจบ 11) ความบริสุทธิ์แห่งวรรณะ 12) ความหยั่งรู้การหลุดพ้นของบุคคลอื่น 13) คันถะ 14) ฌาน 15) ญาณ 16) ทักขิณา วิสุทธิ 17) ทัสสนสมาบัติ 18) ธรรมขันธ์ 19) ธรรมที่ควรกำหนดรู้ 20) ธรรมที่ควรเจริญ 21) ธรรมที่ควรทำให้แจ้ง 22) ธรรมที่ควรรู้ยิ่ง 23) ธรรมที่ควรละ 24) ธรรมที่ควรให้เกิดขึ้น 25) ธรรมที่แทงตลอดได้ยาก 26) ธรรมที่เป็นไปในฝ่ายคุณวิเศษ 27) ธรรมที่เป็นไปในฝ่ายเสื่อม 28) ธรรมที่มีอุปการะมาก 29) ธรรมบท 30) ธาตุ 31) บุคคล 32) ปฏิปทา 33) ปธาน 34) ปัญหาพยากรณ์ 35) ผลและอานิสงส์ 36) พละ 37) มิตรเทียม 38) มิตรแท้ 39) มิตรแนะนำประโยชน์ 40) มิตรมีความรักใคร่ 41) มิตรมีอุปการะ 42) มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ 43) โยคะ 44) โยนิ 45) วิญญาณฐิติ 46) วิธีสั่งสอน 47) วิสังโยค 48) สติปัฏฐาน 49) สมาธิภาวนา 50) สังคหวัตถุ 51) สังวร 52) สัจฉิกรณียธรรม 53) สัมมัปปธาน 54) สามัญญผล 55) สุขัลลิกานุโยค 56) เหตุ 57) เหตุเกิดขึ้นแห่งตัณหา 58) องค์แห่งการบรรลุโสดาบัน 59) องค์แห่งพระโสดาบัน 60) อธิษฐาน 61) อนริยโวหาร 62) อปัสเสนธรรม 63) อริยวงศ์ 64) อริยโวหาร 65) อรูป 66) อัปปมัญญา 67) อาเทสนาปาฏิหาริย์ 68) อาหาร 69) อิทธิบาท 70) อุปาทาน 71) โอฆะ

2.5 หมวด 5 จำนวน 46 หัวข้อ ได้แก่ 1) กามคุณ 2) กิเลสเครื่องตรึงจิตดุจตะปู 3) กุลบุตรพึงบำรุงมิตรสหายโดยหน้าที่ 4) กุลบุตรพึงบำรุงสมณพราหมณ์โดยหน้าที่ 5) ขันธ์ 6) คติ 7) ทาสกรรมกรย่อมอนุเคราะห์นายด้วยหน้าที่ 8) โทษแห่งศีลวิบัติของบุคคลผู้ทุศีล 9) ธรรมที่ควรกำหนดรู้ 10) ธรรมที่ควรเจริญ 11) ธรรมที่ควรทำให้แจ้ง 12) ธรรมที่ควรรู้ยิ่ง 13) ธรรมที่ควรละ 14) ธรรมที่ควรให้เกิดขึ้น 15) ธรรมที่แทงตลอดได้ยาก 16) ธรรมที่เป็นไปในฝ่ายคุณวิเศษ 17) ธรรมที่เป็นไปในฝ่ายเสื่อม 18) ธรรมที่มีอุปการะมาก 19) ธรรมสำหรับผู้เป็นโจทก์ 20) ธาตุที่สลัด 21) นายพึงบำรุงทาสกรรมการโดยหน้าที่ 22) นิวรณ์ 23) บุตรพึงบำรุงมารดาบิดาโดยหน้าที่ 24) พยสนะ 25) พระอนาคามี 26) ภรรยาย่อมอนุเคราะห์สามีด้วยหน้าที่ 27) มัจฉริยะ 28) มารดาบิดาย่อมอนุเคราะห์บุตรด้วยหน้าที่ 29) มิตรสหายย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรด้วยหน้าที่ 30) วินิพันธา 31) ศิษย์พึงบำรุงอาจารย์โดยหน้าที่ 32) สมณพราหมณ์ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรด้วยหน้าที่ 33) สัญญา 34) สัมปทา 35) สามีพึงบำรุงภรรยาโดยหน้าที่ 36) สิกขาบท 37) สุทธาวาส 38) เหตุแห่งวิมุตติ 39) องค์ของภิกษุผู้บำเพ็ญเพียร 40) อภัพพฐาน 41) อาจารย์ย่อมอนุเคราะห์ศิษย์ด้วยหน้าที่ 42) อานิสงส์แห่งศีลสมบัติของบุคคลผู้มีศีล 43) อินทรีย์ 44) อุทธัมภาคิยสังโยชน์ 45) อุปาทานขันธ์ 46) โอรัมภาคิยสังโยชน์

2.6 หมวด 6 จำนวน 42 หัวข้อ ได้แก่ 1) คารวะ 2) ตัณหา 3) ทิศ 4) โทมนัสสูปวิจาร 5) โทษแห่งการคบคนชั่วเป็นมิตร 6) โทษแห่งการเที่ยวกลางคืน 7) โทษแห่งการเที่ยวดูมหรสพ 8) โทษแห่งการเล่นการพนันอันเป็นเหตุแห่งความประมาท 9) โทษแห่งความเกียจคร้าน 10) โทษแห่งสุราเมรัย 11) ธรรมที่ควรกำหนดรู้ 12) ธรรมที่ควรเจริญ 13) ธรรมที่ควรทำให้แจ้ง 14) ธรรมที่ควรรู้ยิ่ง 15) ธรรมที่ควรละ 16) ธรรมที่ควรให้เกิดขึ้น 17) ธรรมที่แทงตลอดได้ยาก 18) ธรรมที่เป็นไปในฝ่ายคุณวิเศษ 19) ธรรมที่เป็นไปในฝ่ายเสื่อม 20) ธรรมที่มีอุปการะมาก 21) ธาตุ 22) นิพเพธภาคิยสัญญา 23) นิสสรณียธาตุ 24) ผัสสะ 25) วิญญาณ 26) วิวาทมูล 27) เวทนา 28) สตตวิหารธรรม 29) สัญเจตนา 30) สัญญา 31) สารณียธรรม 32) โสมนัสสูปวิจาร 33) เหตุ 34) อคารวะ 35) อนุตตริยะ 36) อนุสสติฏฐาน 37) อบายมุข 38) อภิชาต 39) อายตนะภายนอก 40) อายตนะภายใน 41) อายตนะภายในและอายตนะภายนอก 42) อุเปกขูปวิจาร

2.7 หมวด 7 จำนวน 27 หัวข้อ ได้แก่ 1) แก้ว 2) ทักขิเณยยบุคคล 3) ธรรมที่ควรกำหนดรู้ 4) ธรรมที่ควรเจริญ 5) ธรรมที่ควรทำให้แจ้ง 6) ธรรมที่ควรรู้ยิ่ง 7) ธรรมที่ควรละ 8) ธรรมที่ควรให้เกิดขึ้น 9) ธรรมที่แทงตลอดได้ยาก 10) ธรรมที่เป็นบริขารแห่งสมาธิ 11) ธรรมที่เป็นไปในฝ่ายคุณวิเศษ 12) ธรรมที่เป็นไปในฝ่ายเสื่อม 13) ธรรมที่มีอุปการะมาก 14) นิททสวัตถุ 15) บุคคล 16) พละ 17) โพชฌงค์ 18) วัตรบท 19) วิญญาณฐิติ 20) สังโยชน์ 21) สัญญา 22) สัทธรรม 23) สัปปุริสธรรม 24) อธิกรณสมถธรรม 25) อนุสัย 26) อริยทรัพย์ 27) อสัทธรรม

2.8 หมวด 8 จำนวน 21 หัวข้อ ได้แก่ 1) กุสีตวัตถุ 2) ทักขิเณยยบุคคล 3) ทานวัตถุ 4) ทานุปปัตติ 5) ธรรมที่ควรกำหนดรู้ 6) ธรรมที่ควรเจริญ 7) ธรรมที่ควรทำให้แจ้ง 8) ธรรมที่ควรรู้ยิ่ง 9) ธรรมที่ควรละ 10) ธรรมที่ควรให้เกิดขึ้น 11) ธรรมที่แทงตลอดได้ยาก 12) ธรรมที่เป็นไปในฝ่ายคุณวิเศษ 13) ธรรมที่เป็นไปในฝ่ายเสื่อม 14) ธรรมที่มีอุปการะมาก 15) บริษัท 16) มิจฉัตตะ 17) โลกธรรม 18) วิโมกข์ 19) สัมมัตตะ 20) อภิภายตนะ 21) อารัมภวัตถุ

2.9 หมวด 9 จำนวน 17 หัวข้อ ได้แก่ 1) กาลที่ไม่ใช่ขณะไม่ใช่สมัยเพื่อจะอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ 2) ฐานะที่ภิกษุไม่อาจประพฤติละเมิด 3) ธรรมที่ควรกำหนดรู้ 4) ธรรมที่ควรเจริญ 5) ธรรมที่ควรทำให้แจ้ง 6) ธรรมที่ควรรู้ยิ่ง 7) ธรรมที่ควรละ 8) ธรรมที่ควรให้เกิดขึ้น 9) ธรรมที่แทงตลอดได้ยาก 10) ธรรมที่เป็นไปในฝ่ายคุณวิเศษ 11) ธรรมที่เป็นไปในฝ่ายเสื่อม 12) ธรรมที่มีอุปการะมาก 13) สัตตาวาส 14) อนุปุพพนิโรธ 15) อนุปุพพวิหารธรรม 16) อาฆาตปฏิวินยะ 17) อาฆาตวัตถุ

2.10 หมวด 10 จำนวน 17 หัวข้อ ได้แก่ 1) กสิณายตนะ 2) กุศลกรรมบถ 3) ฐานะ 4) ธรรมที่ควรกำหนดรู้ 5) ธรรมที่ควรเจริญ 6) ธรรมที่ควรทำให้แจ้ง 7) ธรรมที่ควรรู้ยิ่ง 8) ธรรมที่ควรละ 9) ธรรมที่ควรให้เกิดขึ้น 10) ธรรมที่แทงตลอดได้ยาก 11) ธรรมที่เป็นไปในฝ่ายคุณวิเศษ 12) ธรรมที่เป็นไปในฝ่ายเสื่อม 13) ธรรมที่มีอุปการะมาก 14) นาถกรณธรรม 15) อกุศลกรรมบถ 16) อริยวาส 17) อเสขธรรม

2.11 หมวดเกิน 10 จำนวน 5 หัวข้อ ได้แก่ 1) ทิฏฐินิสัยที่สหรคตด้วยขันธ์ส่วนอดีต 2) ทิฏฐินิสัยที่สหรคตด้วยขันธ์ส่วนอนาคต 3) การถึงความบริสุทธิ์เพียงระดับสะเก็ด 4) อุปกิเลส 5) ลักษณะมหาบุรุษ

หัวข้อธรรมเหล่านี้ แบ่งออกเป็น 11 หมวดตามจำนวนข้อธรรมตั้งแต่ 1 – 10 และ หมวดเกิน 10 เมื่อรวมข้อธรรมของหัวข้อธรรมทั้งหมดเข้าด้วยกันทำให้ได้ข้อธรรมจำนวน 595 ข้อ โดยภาพรวมมีครบทุกหมวด แต่เมื่อพิจารณารายคัมภีร์ พบว่า คัมภีร์ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค มี 4 หมวด ได้แก่ หมวด 3, 4, 5 และ 8 มหาวรรค มี 7 หมวด ได้แก่ หมวด 1, 2, 3, 4, 7, 8 และ 11 ในขณะที่ปาฏิกวรรค มี 10 หมวดเว้นหมวด 1

ธรรมขันธ์แห่งทีฆนิกาย: ประเภทธรรม

ธรรมขันธ์แห่งทีฆนิกาย 105/106 หัวข้อใน 11 หมวดข้างต้นนั้นถูกจัดแบ่งออกเป็น 10 ประเภทใหญ่ซึ่งภายในประเภทใหญ่นั้นยังมีประเภทย่อยอีกชั้นหนึ่ง ดังตารางที่ 2

ตารางที่ 2 ประเภทธรรม

ประเภทธรรม	รวม	ที.สี.	ที.ม.	ที.ปา.
1.ธรรมที่เป็นหลักใหญ่ใจความ	**15**	**0**	**6**	**9**
1.ธรรมที่เป็นหลักทั่วไป (หรือมีขอบเขตครอบคลุม)	1	0	1	0
2.ธรรมที่เป็นหลักการสำคัญ (จัดโดยสงเคราะห์ในอริยสัจจ์ 4)				
ก.ปริญไญยธรรม และธรรมที่เกี่ยวข้อง	1	0	0	1
ข.ปหาตัพพธรรม และธรรมที่เกี่ยวข้อง	1	0	1	0
ค.สัจฉิกาตัพพธรรม และธรรมที่เกี่ยวข้อง	1	0	0	1
ง.ภาเวตัพพธรรม ธรรมที่พึงปฏิบัติ (ไม่จำกัดตามลำดับจำนวน)	11	0	4	7
2.ธรรมสำหรับทุกคน	**17**	**0**	**2**	**15**
1.ธรรมเพื่อเป็นคุณสมบัติของสัปปุริสชน (หรือธรรมเพื่อเสริมความเป็นมนุษย์)	7	0	0	7
2.ธรรมเพื่อดำเนินชีวิตให้งอกงามบรรลุประโยชน์สุข	9	0	1	8
3.ธรรมเพื่อพิจารณาเตือนสติมิให้ประมาท	1	0	1	0
3.ธรรมเพื่อความดีงามแห่งสังคม	**8**	**0**	**2**	**6**
1.ธรรมเพื่อส่งเสริมชีวิตที่ดีร่วมกัน	3	0	1	2
2.ธรรมเพื่อปกครอง คือจัดและคุ้มครองชีวิตที่ดีร่วมกัน	5	0	1	4
4.ธรรมสำหรับคฤหัสถ์หรือผู้ครองเรือน	**10**	**0**	**0**	**10**
1.ธรรมเพื่อชีวิตครอบครัว	1	0	0	1
2.ธรรมเพื่อความสัมพันธ์ในสังคม	4	0	0	4
3.ธรรมเพื่อความอยู่ดีทางเศรษฐกิจ	1	0	0	1
4.ธรรมที่คฤหัสถ์พึงหลีกเว้น	4	0	0	4
5.ธรรมสำหรับอุบาสก คือ ผู้ใกล้ชิดศาสนา	**4**	**0**	**0**	**4**
1.ธรรมที่พึงมี พึงปฏิบัติ	1	0	0	1
2.ธรรมที่พึงหลีกเว้น	0	0	0	0
3.ธรรมที่พึงทราบเพื่อเสริมการปฏิบัติ	3	0	0	3
6.ธรรมสำหรับภิกษุสงฆ์	**9**	**1**	**2**	**6**
1.ธรรมเพื่อความดีงามในฐานเป็นภิกษุ	4	0	1	3
2.ธรรมเพื่อความดีงามในฐานเป็นสมาชิกแห่งสงฆ์	3	0	1	2
3.ธรรมเพื่อความดีงาม ความสำเร็จในฐานเป็นผู้สั่งสอน	2	1	0	1
7.สภาวธรรม: ธรรมดาและธรรมชาติ	**34**	**1**	**3**	**30**
1.ธรรมดา หรือ กฎธรรมชาติ	1	0	0	1
2.สภาวะอันพึงรู้ตามที่เป็น	12	1	2	9
3.สภาวะเนื่องด้วยระดับชีวิตจิตใจของสัตว์	7	0	0	7
4.สภาวะอันเป็นโทษ อกุศลธรรมอันพึงละ	14	0	1	13
8.ปฏิปัตติธรรม	**37**	**2**	**6**	**30**
1.หลัก วิธีการ ข้อปฏิบัติ อุปกรณ์ และคุณสมบัติ ที่เกื้อหนุนการปฏิบัติ	26	0	5	21

ประเภทธรรม	รวม	ที.สี.	ที.ม.	ที.ปา.
2.ผลสำเร็จของการปฏิบัติธรรมและเครื่องกำหนดผลในการปฏิบัติ	9	1	1	7
3.บุคคลผู้บรรลุผลแห่งการปฏิบัติ	3	1	0	2
9.พระพุทธศาสนา	**10**	**2**	**5**	**3**
1.หลักศาสนา	5	1	3	1
2.ศาสนคุณ	5	1	2	2
3.ความเชื่อและการปฏิบัตินอกหลักพุทธศาสนา	0	0	0	0
10.พิเศษ: ธรรมเกี่ยวกับการศึกษา	**11**	**1**	**2**	**8**
รวม	**155**	**7**	**28**	**121**

ที่มา: ปรับจากหนังสือพจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2553)

จากตารางที่ 2 แสดงให้เห็นว่า ธรรมขันธ์แห่งคัมภีร์ทีฆนิกายกระจายอยู่ในประเภทธรรมครบทั้ง 10 ประเภท เมื่อพิจารณารายคัมภีร์แต่ละคัมภีร์ไม่ครอบคลุมทุกประเภทธรรม กล่าวคือ สีลขันธวรรค ครอบคลุมเพียง 1 ประเภท มหาวรรค 2 ประเภท และ ปาฏิกวรรค 8 ประเภท

ประเภทธรรมที่ธรรมขันธ์ปรากฏมากที่สุดคือประเภทที่ 8 ปฏิปัตติธรรม จำนวน 37 หัวข้อ รองลงมาคือประเภทที่ 7 สภาวธรรม: ธรรมดาและธรรมชาติ จำนวน 34 หัวข้อ ส่วนประเภทธรรมที่ธรรมขันธ์ปรากฏน้อยที่สุดคือประเภทที่ 4 ธรรมสำหรับอุบาสก คือ ผู้ใกล้ชิดศาสนา จำนวน 4 หัวข้อ

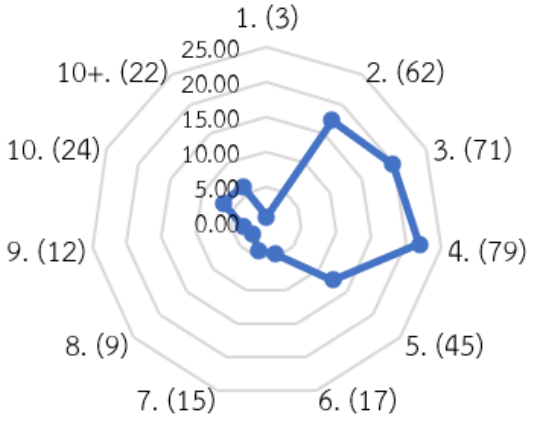
พึงสังเกตว่าหัวข้อธรรมที่จัดตามประเภทธรรมมีจำนวน 156 หัวข้อ ต่างจากที่จัดตามหมวดธรรมมี 105/106 หัวข้อ ทั้งนี้ เพราะหัวข้อธรรมบางหัวข้อจัดอยู่ในประเภทธรรมมากกว่าหนึ่งประเภท แสดงว่า มีหัวข้อธรรม 50 หัวข้อ จัดอยู่ในประเภทธรรมมากกว่า 1 หัวข้อ

เครือข่ายธรรม

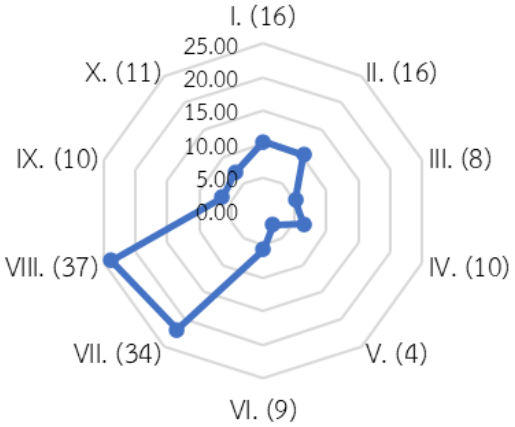
จากการสังเคราะห์ธรรมขันธ์แห่งทีฆนิกายที่ปรากฏในหนังสือพจนานุกรมฯ สามารถจัดความสัมพันธ์ของธรรมเป็นเครือข่ายตามหมวดธรรม ประเภทธรรม ข้อธรรม และ หัวข้อธรรมกับข้อธรรม ดังนี้

เครือข่ายธรรมแบบที่ 1 จัดตามหมวดธรรม พบว่า หมวดธรรมที่มีหัวข้อธรรมมากที่สุด คือ หมวด 4 จำนวน 79 หัวข้อ รองลงมาคือหมวด 3 จำนวน 71 หัวข้อ และหมวด 1 มีหัวข้อธรรมน้อยที่สุดเพียงหัวข้อเดียว ตามแผนภาพที่ 2

เครือข่ายธรรมแบบที่ 2 จัดตามประเภทธรรม พบว่า ประเภทธรรมที่มีหัวข้อธรรมมากที่สุด คือ ประเภท 8 “ปฏิปัตติธรรม” จำนวน 37 หัวข้อ รองลงมา คือ ประเภท 7 “สภาวธรรม: ธรรมดาและธรรมชาติ” จำนวน 34 หัวข้อ และประเภท 4 มีหัวข้อธรรมน้อยที่สุดเพียง 4 หัวข้อ ตามแผนภาพที่ 3

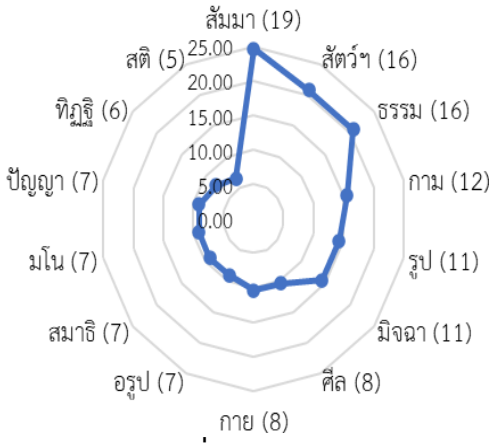
ภาพที่ 2 เครือข่ายหมวดธรรม

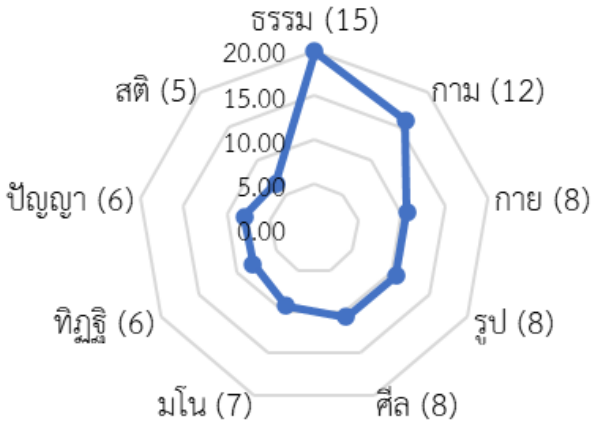
ภาพที่ 3 เครือข่ายประเภทธรรม

เครือข่ายธรรมแบบที่ 3 จัดตามข้อธรรมที่ปรากฏอย่างน้อย 5 ครั้ง พบว่า ข้อธรรมซึ่งขึ้นต้นด้วยคำว่า “สัมมา” ปรากฏมากที่สุด จำนวน 19 ครั้ง รองลงมา คือ ข้อธรรมซึ่งขึ้นต้นด้วยคำว่า “สัตว์” จำนวน 16 ครั้ง และข้อธรรมที่ปรากฏน้อยที่สุดคือข้อธรรมซึ่งขึ้นต้นด้วยคำว่า “สติ” จำนวน 5 ครั้ง ตามแผนภาพที่ 4

เครือข่ายธรรมแบบที่ 4 จัดตามความสัมพันธ์ระหว่างหัวข้อธรรมและข้อธรรมอย่างน้อย 5 หัวข้อ พบว่า ข้อธรรมซึ่งขึ้นต้นด้วยคำว่า “ธรรม” สัมพันธ์กับหัวข้อธรรมมากที่สุด จำนวน 15 หัวข้อ รองลงมา คือ ข้อธรรมซึ่งขึ้นต้นด้วยคำว่า “กาม” จำนวน 12 หัวข้อ และข้อธรรมที่สัมพันธ์กับหัวข้อธรรมน้อยที่สุด คือ ข้อธรรมซึ่งขึ้นต้นด้วยคำว่า “สติ” จำนวน 5 หัวข้อ ตามแผนภาพที่ 5

ภาพที่ 4 เครือข่ายข้อธรรม

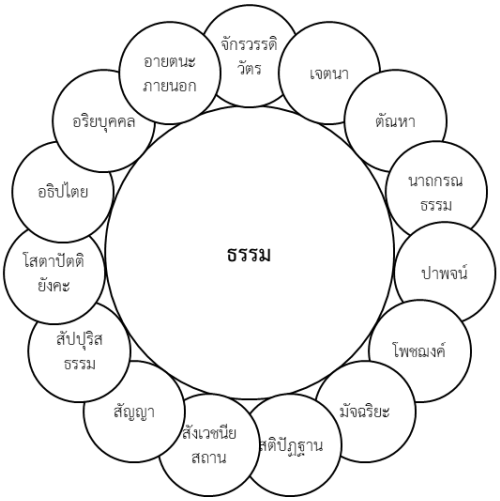

ภาพที่ 5 เครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างหัวข้อธรรมและข้อธรรม

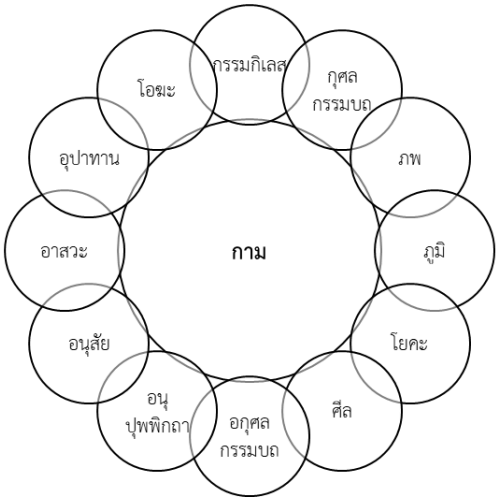
เมื่อพิจารณารายข้อธรรม พบว่า มีข้อธรรม 9 ข้อ ที่สัมพันธ์กับหัวข้อธรรมอย่างน้อย 5 ประเภท เรียงตามลำดับดังนี้ 1) ธรรม 15 หัวข้อ 2) กาม 12 หัวข้อ 3) กาย 8 หัวข้อ 4) รูป 8 หัวข้อ 5) ศีล 8 หัวข้อ 6) มโน 7 หัวข้อ 7) ทิฏฐิ 6 หัวข้อ 8) ปัญญา 6 หัวข้อ 9) สติ 5 หัวข้อ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1. ข้อธรรมชื่อ “ธรรม” ปรากฏใน 15 หัวข้อธรรม ดังนี้ 1) จักรวรรดิวัตร: ธรรมาธิปไตย 2) เจตนา: ธัมมสัญเจตนา 3) ตัณหา: ธัมมตัณหา 4) นาถกรณธรรม: ธัมมกามตา 5) ปาพจน์: ธรรม 6) โพชฌงค์: ธัมมวิจยะ 7) มัจฉริยะ: ธัมมมัจฉริยะ 8) สติปัฏฐาน: ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน 9) สังเวชนียสถาน: ธัมมจักกัปปวัตตนสถาน 10) สัญญา: ธัมมสัญญา 11) สัปปุริสธรรม: ธัมมัญญุตา 12) โสตาปัตติยังคะ: ธัมมานุธัมมปฏิปัตติ 13) อธิปไตย: ธัมมาธิปไตย 14) อริยบุคคล: ธัมมานุสารี 15) อายตนะภายนอก: ธรรมารมณ์ ดังแผนภาพที่ 6

2. ข้อธรรมชื่อ “กาม” ปรากฏใน 12 หัวข้อธรรม ดังนี้ 1) กรรมกิเลส: กาเมสุมิจฉาจาร 2) กุศลกรรมบถ: กาเมสุมิจฉาจารา เวรมณี 3) ภพ: กามภพ 4) ภูมิ: กามสุคติภูมิ 5) โยคะ: กามโยคะ 6) ศีล: กาเมสุมิจฉาจารา เวรมณี 7) อกุศลกรรมบถ: กาเมสุมิจฉาจารา 8) อนุปุพพิกถา: กามาทีนวกถา 9) อนุสัย: กามราคะ 10) อาสวะ: กามาสวะ 11) อุปาทาน: กามุปาทาน 12) โอฆะ: กาโมฆะ ดังแผนภาพที่ 7

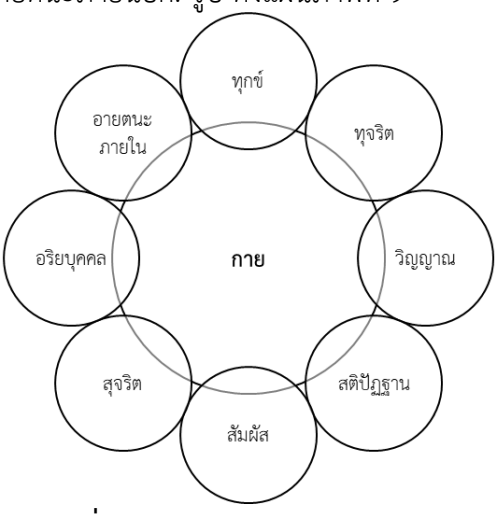
ภาพที่ 6 เครื่องข่ายความสัมพันธ์ระหว่างหัวข้อธรรมและข้อธรรม: ธรรม

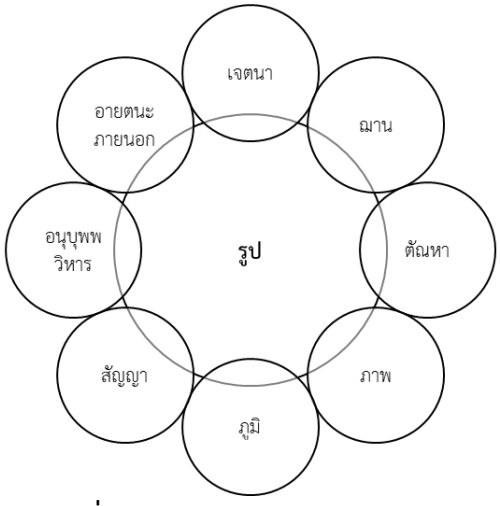
ภาพที่ 7 เครื่องข่ายความสัมพันธ์ระหว่างหัวข้อธรรมและข้อธรรม: กาม

3. ข้อธรรมชื่อ “กาย” ปรากฏใน 8 หัวข้อธรรม ดังนี้ 1) ทุกข์: กายิกทุกข์ 2) ทุจริต: กายทุจริต 3) วิญญาณ: กายวิญญาณ 4) สติปัฏฐาน: กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน 5) สัมผัส: กายสัมผัส 6) สุจริต: กายสุจริต 7) อริยบุคคล: กายสักขี 8) อายตนะภายใน: กาย ดังแผนภาพที่ 8

4. ข้อธรรมชื่อ “รูป” ปรากฏใน 8 หัวข้อธรรม ดังนี้ 1) เจตนา: รูปสัญเจตนา 2) ฌาน: รูปฌาน 3) ตัณหา: รูปตัณหา 4) ภพ: รูปภพ 5) ภูมิ: รูปาวรจภูมิ 6) สัญญา: รูปสัญญา 7) อนุบุพพวิหาร: รูปฌาน 8) อายตนะภายนอก: รูป ดังแผนภาพที่ 9

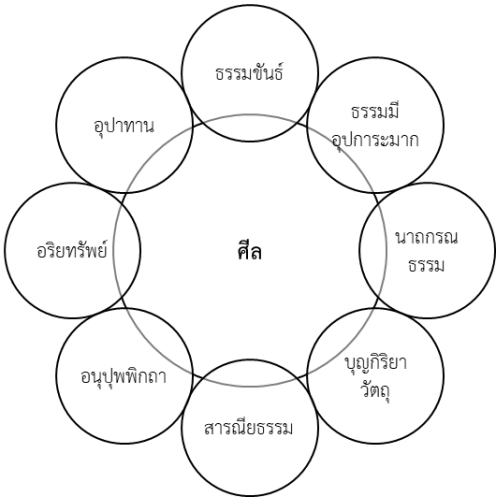
ภาพที่ 8 เครื่องข่ายความสัมพันธ์ระหว่างหัวข้อธรรมและข้อธรรม: กาย

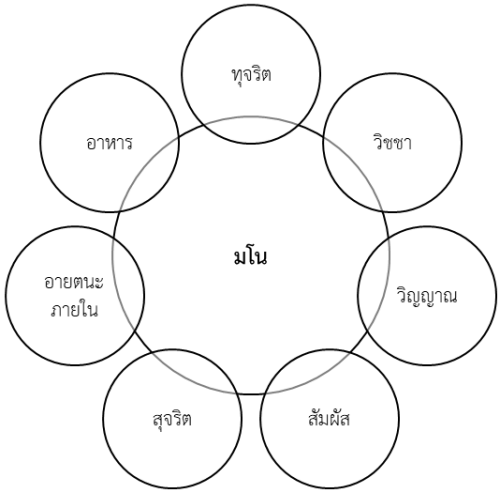
ภาพที่ 9 เครื่องข่ายความสัมพันธ์ระหว่างหัวข้อธรรมและข้อธรรม: รูป

5. ข้อธรรมชื่อ “ศีล” ปรากฏใน 8 หัวข้อธรรม ดังนี้ 1) ธรรมขันธ์: สีลขันธ์ 2) ธรรมมีอุปการะมาก: ศีล 3) นาถกรณธรรม: สีล 4) บุญกิริยาวัตถุ: สีลมัย บุญกิริยาวัตถุ 5) สารณียธรรม: สีลสามัญญตา 6) อนุปุพพิกถา: สีลกถา 7) อริยทรัพย์: ศีล 8) อุปาทาน: สีลัพพตุปาทาน ดังแผนภาพที่ 10

6. ข้อธรรมชื่อ “มโน” ปรากฏใน 7 หัวข้อธรรม ดังนี้ 1) ทุจริต: มโนทุจริต 2) วิชชา: มโนมยิทธิ 3) วิญญาณ: มโนวิญญาณ 4) สัมผัส: มโนสัมผัส 5) สุจริต: มโนสุจริต 6) อายตนะภายใน: มโน 7) อาหาร: มโนสัญเจตนาหาร ดังแผนภาพที่ 11

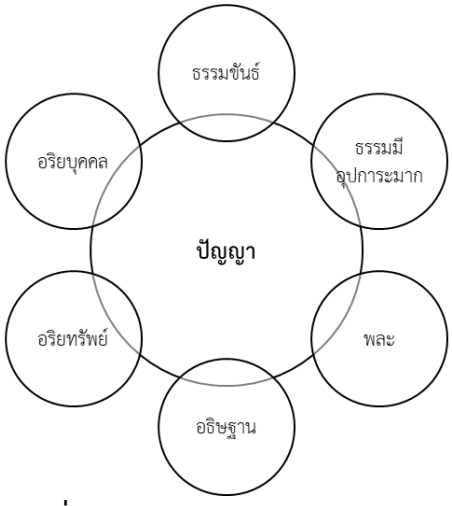
ภาพที่ 10 เครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างหัวข้อธรรมและข้อธรรม: ศีล

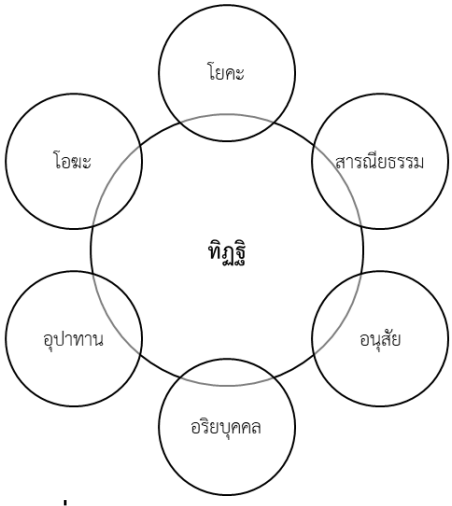
ภาพที่ 11 เครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างหัวข้อธรรมและข้อธรรม: มโน

7. ข้อธรรมชื่อ “ปัญญา” ปรากฏใน 6 หัวข้อธรรม ดังนี้ 1) ธรรมขันธ์: ปัญญาขันธ์ 2) ธรรมมีอุปการะมาก: ปัญญา 3) พละ: ปัญญา 4) อธิษฐาน: ปัญญา 5) อริยทรัพย์: ปัญญา 6) อริยบุคคล: ปัญญาวิมุต ดังแผนภาพที่ 12

8. ข้อธรรมชื่อ “ทิฏฐิ” ปรากฏใน 6 หัวข้อธรรม ดังนี้ 1) โยคะ: ทิฏฐิโยคะ 2) สารณียธรรม: ทิฏฐิสามัญญาตา 3) อนุสัย: ทิฏฐิ 4) อริยบุคคล: ทิฏฐิปปัตตะ 5) อุปาทาน: ทิฏฐุปาทาน 6) โอฆะ: ทิฏโฐฆะ ดังแผนภาพที่ 13

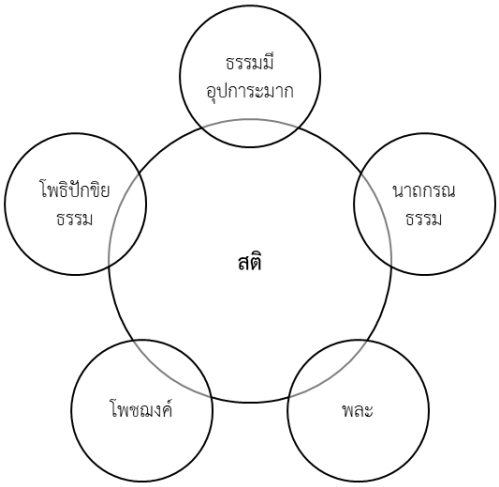

ภาพที่ 12 เครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างหัวข้อธรรมและข้อธรรม: ปัญญา

ภาพที่ 13 เครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างหัวข้อธรรมและข้อธรรม: ทิฏฐิ

9. ข้อธรรมชื่อ “สติ” ปรากฏใน 5 หัวข้อธรรม ดังนี้ 1) ธรรมมีอุปการะมาก: สติ 2) นาถกรณธรรม: สติ 3) พละ: สติ 4) โพชฌงค์: สติ 5) โพธิปักขิยธรรม: สติปัฏฐาน ดังแผนภาพที่ 14

ภาพที่ 14 เครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างหัวข้อธรรมและข้อธรรม: สติ

อภิปรายผลการวิจัย

จำนวนธรรมขันธ์แห่งทีฆนิกายที่ปรากฏในพจนานุกรมฯ 105 หรือ106 หัวข้อ และ 596 หรือ 633 ข้อ ในพระไตรปิฎกฯ 462 หัวข้อ และ 2,600 ข้อนั้นแสดงให้เห็นว่าผู้เริ่มต้นศึกษาควรเริ่มจากหนังสือพจนานุกรมฯ ก่อนเพื่อให้สอดคล้องกับแนวคิดการศึกษาธรรมตามแนวอนุบุพพิกถาคือ “จากน้อยไปมาก” “จากง่ายไปยาก” และ “จากหยาบไปละเอียด” (ที.สี. 9/323-358/125-150) ทั้งนี้ การที่จำนวนต่างกันนั้นอาจเนื่องมาจากเจตนารมณ์ของแหล่งข้อมูลทั้งสองนั้นต่างกัน กล่าวคือ เจตนารมณ์ของผู้เขียนหนังสือพจนานุกรมฯ เพื่อ“ คัดเอาเฉพาะหมวดธรรมที่ควรรู้หรือที่ต้องรู้” (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2553) ในขณะที่พระไตรปิฎกฯ ประมวลไว้ซึ่งหัวข้อธรรมและข้อธรรมทั้งปวงตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎกฯ

อย่างไรก็ตามจุดเด่นของหนังสือพจนานุกรมฯ คือ การจำแนกธรรมเป็นประเภทต่าง ๆ 10 ประเภทซึ่งอำนวยให้ผู้เริ่มศึกษากำหนดขอบเขตของธรรมชนิดต่าง ๆ ตลอดจนความสัมพันธ์เชื่อมโยงและกิจที่พึงกระทำกับธรรมแต่ละข้อ หัวข้อ และประเภท โดยการจัดประเภทธรรมนี้ไม่มีในพระไตรปิฎกฯ จึงมิได้เปรียบเทียบไว้ ต่างจากหมวดธรรมซึ่งมีทั้งในหนังสือพจนานุกรมฯและพระไตรปิฎกฯ ดังนั้น นอกจากจะเป็นแนวทางในการศึกษาของผู้ใหม่แล้วยังเป็นแนวทางในการจัดประเภทธรรมในพระไตรปิฎกสำหรับผู้สนใจต่อไปด้วย

อนึ่ง เนื่องจากในหนังสือพจนานุกรมฯมีรูปแบบการสะกดและการนำเสนอทั้งคำบาลี คำสันสกฤต และคำแปลไทย อาจทำให้ผู้เริ่มศึกษาสับสนได้ เช่น คำว่า “สีล” “ศีล” “ธัมม” “ธรรม” “คน” ดังนั้น ผู้เริ่มศึกษาอาจต้องพิจารณาความหมายของคำศัพท์ในส่วนท้ายของหนังสือพจนานุกรมฯ และเพื่อป้องกันความสับสนในภายหน้าผู้ที่จะจัดทำหนังสือพจนานุกรมทำนองเดียวกันนี้ พึงใช้รูปแบบสะกดและภาษาให้เหมือนกันทั้งหมด

ประเด็นที่น่าสนใจที่สุดของบทความนี้ คือ การแสดงเครือข่ายธรรมซึ่งมีแม่ข่ายหลากหลายโดยเฉพาะเมื่อยึด “ข้อธรรม” เป็นแม่ขายจะเห็นความเชื่อมโยงของ “คำ” หนึ่งคำแต่ใช้ในความหมายในธรรมได้หลายหัวข้อหลายหมวด และหลายประเภท ซึ่งอาจเป็นวิธีใหม่ที่สามารถนำมาใช้เพื่อเป็นก้าวแรกหรือคำแรกในการศึกษาธรรม กล่าวคือ อาศัยคำหนึ่งนั้นเชื่อมโยงไปยังธรรมหัวข้อ หมวด และประเภทต่าง ๆ เป็นเครือข่ายแห่งธรรม

สรุป

ข้อธรรมบางข้อธรรมมีหลายบทบาทหน้าที่ขึ้นกับบริบทยกตัวอย่าง เช่น ข้อธรรมชื่อ “กาม” ปรากฏใน 12 บทบาทหน้าที่ตามหัวข้อธรรม ดังนี้ 1) กรรมกิเลส: กาเมสุมิจฉาจาร 2) กุศลกรรมบถ: กาเมสุมิจฉาจารา เวรมณี 3) ภพ: กามภพ 4) ภูมิ: กามสุคติภูมิ 5) โยคะ: กามโยคะ 6) ศีล: กาเมสุมิจฉาจารา เวรมณี

7) อกุศลกรรมบถ: กาเมสุมิจฉาจารา 8) อนุปุพพิกถา: กามาทีนวกถา 9) อนุสัย: กามราคะ 10) อาสวะ: กามาสวะ 11) อุปาทาน: กามุปาทาน 12) โอฆะ: กาโมฆะ การใช้ชื่อข้อธรรมเป็นตัวนำสู่หัวข้อธรรมที่เกี่ยวข้องเป็นเครือข่าย เช่นนี้อาจเป็นอีกหนึ่งวิธีในการศึกษาธรรมได้อย่างสะดวกเพราะเมื่อเข้าใจความหมายของคำ ๆ หนึ่งแล้วพิจารณาจากบทบาทหน้าที่ต่าง ๆ จะเข้าใจลักษณะและบริบทที่เกี่ยวข้องได้ครบถ้วนรอบด้าน

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะจากผลการวิจัย ผลการวิจัยแสดงให้เห็นว่าธรรมเชื่อมโยงเป็นเครือข่าย ดังนั้น ในการศึกษาและปฏิบัติธรรม ควรตระหนักถึงความเป็นเหตุปัจจัยและผลของกันและกัน ไม่แยกธรรมข้อใดข้อหนึ่งว่าสามารถเกิดขึ้นและดำรงอยู่แบบเอกเทศ

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป เนื่องจากความที่หัวข้อธรรมมีจำนวนมาก จึงไม่สามารถวิเคราะห์เชิงเนื้อหาซึ่งต้องศึกษารายละเอียดของข้อธรรมของหัวข้อธรรมแต่ละหัวข้อ ดังนั้น ในการศึกษาครั้งต่อไปจึงควรศึกษาวิเคราะห์เนื้อหา

ข้อเสนอแนะในการใช้ประโยชน์ ผู้เริ่มศึกษาซึ่งเป็นเป้าหมายหลักของบทความวิจัยนี้ ควรวางแผนการศึกษาไปตามลำดับจากน้อยไปมากและจากง่ายไปยากเพื่อให้สามารถศึกษาได้ตามความสามารถและความเข้าใจที่เพิ่มมากขึ้นตามลำดับ

เอกสารอ้างอิง

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2553). *พระไตรปิฎก: สิ่งที่ชาวพุทธต้องรู้*. (พิมพ์ครั้งที่ 14). กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2553). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. (พิมพ์ครั้งที่ 19). กรุงเทพฯ: เอส.อาร์. พริ้นติ้ง แมส โปรดักส์.

มนตรี วิวาห์สุข. (2566). ตัวชี้วัดฆราวาสธรรมจากพจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม: ตัวอย่างการสังเคราะห์. *วารสาร มจร เพชรบุรีปริทรรศน์, 6*(1), 260–277.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์. (2470). *พระไตรปิฎกบาลีอักษรไทย ฉบับสยามรัฐ สยามรัฏฐสฺส เตปิฏกํ*. กรุงเทพฯ: พาณิชศุภผล.

Bodhi, B. (2005). *In the Buddha's words: An anthology of discourses from the Pali canon*. Boston, MA: Wisdom Publications.

Gombrich, R. (2009). *What the Buddha thought*. London: Equinox Publishing